

Peter slog sig på noget

Susanne Annikki Kristensen
Aalborg Universitet

1. Introduktion¹

De refleksive pronominer er traditionelt blevet defineret alene ved deres ”henvisning” til sætningens subjekt og er derfor ofte blevet behandlet i forbindelse med afgørelsen af, om man skal bruge *hans* eller *sin* i en sætning. Det hedder således hos Diderichsen og Mikkelsen:

- (1) ”Possessivet *sin* og paa samme Maade det personlige Pronomen *sig* bruges altid, naar der ”vises tilbage” til et Entalsord af 3. Person, der staar som grammatisk Subjekt [...]”
(Diderichsen 1946: 55)
- (2) ”De tilbagevisende henvisningsord *sig* og *sin* henviser til sætningens grundled, f.eks. *Karlen* eller *Karlene* vasker *sig* i vand-truget, *Drengen* red på *sin* kæphest, men de kan godt stå foran grundledet, f.eks. *Sig selv kan han ikke skuffe. Klæde sig kan han nok. Sin fader har han aldrig kendt.*”
(Mikkelsen 1911: 258)

Denne artikel skal ikke stille sig kritisk over for begrebet ”henvisning” eller begrebet ”reference”, som i andre tilfælde bruges om de refleksive pronominers forhold til subjektet (selvom der måske kunne være god grund til det). Derimod skal artiklen stille sig endog meget kritisk over for det traditionelle syn på refleksivets syntaktiske funktion, og her skal det nævnes, at artiklens omdrejningspunkt begrænses til refleksivet *sig* og dets mulige syntaktiske funktioner. Traditionelt har man sjældent stillet spørgsmål ved dette refleksivs syntaktiske funktion, men det har været forudsat, at det har nominal funktion, enten som objekt eller evt. som dativobjekt (eller indirekte objekt afhængigt af terminologien).

¹ Jeg skylder Henrik Galberg Jacobsen en stor tak for hans kritik og yderst brugbare kommentarer til min artikel. Dét, der måtte være tilbage at kritisere, står alene for min regning.

Med afsæt i en formel tilgang og i modsætning til den deskriptive tradition vil denne artikel demonstrere, at reflexivet *sig* umuligt kan have funktion som en nominal konstituent i de tilfælde, hvor reflexivet indgår i en kollokation eller et idiomatisk udtryk med deraf følgende muligt tryktab; i sådanne tilfælde kan reflexivet med fordel beskrives som en del af verbalfrasen, idet reflexivet ændrer verbalets betydning og i visse tilfælde også verbalets kategorisering.

2. Problemet

Der kan være gode grunde til at betragte det reflexive pronomen som en nominal konstituent i de tilfælde, hvor sætningens betydning kan afgøres via standardbetydningen af de enkelte ord:

- (3) a) Peter sætter sig på bordet
- b) Peter slår sig på benet

Verbet *sætte* betyder ifølge *Ordbog over det Danske Sprog* (herefter ODS): ”(mods. lægge) bringe til at sidde”, hvilket er præcis dét, som *Peter* gør ved sig selv. Tilsvarende beskrives verbet *slå* i ODS ”føre haanden (ell. sjældnere: en anden legemsdel) ell. et (forholdsvis) svært, tungt redskab (stok olgn. ell. vaaben) med en rask, kraftig bevægelse mod noget, saaledes at det rammes deraf (navnlig af fladen af haanden ell. redskabet)”. Eksempel (3b) er dobbeltydigt, idet der enten er tale om, at *Peter* forsætligt rammer sig selv på benet (fx med hånden), eller der er tale om, at *Peter* ikke udfører en forsætlig slå-handling, men at han derimod rammes på benet af en genstand eller et redskab med samme kraftige bevægelse som ved den forsætlige slå-handling, og formodentlig med smerte til følge.

I både (3a) og (3b) fungerer det reflexive pronomen som objekt, og det kan som sådan erstattes af et substantiv eller et pronomen ved kommutationsprøven:

- (4) a) Peter sætter blomsten på bordet
- b) Peter sætter hende på bordet
- c) Peter slår hunden på benet
- d) Peter slår hende på benet

Når det reflexive pronomen fungerer som et nominal, er permutation endvidere mulig, men kun hvis reflexivet suppleres med pronominet *selv*:

Peter slog sig på noget

- (5) a) Sig selv satte Peter på bordet
- b) Sig selv slog Peter på benet

Ved permutationen samt indføjelser af *selv* i (5b) bliver den dobbelttydige sætning fra (3b) entydig, idet der nu ikke er tvivl om, at det er *Peter*, som udfører en forsætlig slå-handling. Når sætningens betydning kan afgøres via standardbetydningen af de enkelte ord, består refleksivet altså både permutations- og kommutationsprøven, og der er derfor god grund til at betragte refleksivet som en selvstændig konstituent, der altså har nominal funktion.

Hvis refleksivet derimod indgår i en fast vending, hvor sætningens betydning ikke kan afgøres via standardbetydningen af de enkelte ord, er det ikke blot uhensigtsmæssigt, men også analytisk problematisk at betragte refleksivet som en nominal konstituent, og det er der flere grunde til.

For det første forudsættes det i denne artikel, at det er ønskeligt, at den grammatiske analyse afspejler forskellen på den bogstavelige og den overførte betydning, eftersom analysen så kan demonstrere sætningers dobbelttydighed og idiomatiske udtryk, men en sådan distinktion er ikke mulig at illustrere, hvis refleksivet i en kollokation eller et idiom beskrives som et nominal. I følgende to sætningspar bliver forskellen på den bogstavelige og den abstrakte betydning tydelig:

- (6) a) Peter sætter sig på stenen
- b) Peter sætter sig på debatten
- (7) a) Peter slår sig på bordet
- b) Peter slår sig på flasken

I (6a) er der tale om, at Peter fysisk placerer sig på stenen, mens en sådan bogstavelig læsning ikke er mulig for (6b), idet *sætte sig på* bruges i overført, abstrakt betydning om det 'at dominere'. Der er således en klar betydningsforskel i at *sætte sig på stenen* og at *sætte sig på debatten*; tilsvarende gælder for *slå sig på bordet* og *slå sig på flasken*, men denne betydningsforskel ses ikke i den grammatiske analyse, hvis analysen fremkommer på traditionel vis med refleksivet som et nominal og den efterfølgende præpositionsforbindelse som et adverbial.

For det andet er kommutation ikke mulig ved refleksiver i faste sproglige udtryk som i (6b) og (7b). Det er indlysende, at delene i de faste vendinger ikke kan erstattes af andre dele, ellers ville der ikke være tale om faste vendinger! Derfor kan refleksivet ikke erstattes af fx et substantiv eller et personligt pronomen, som det jo ellers var tilfældet i eksemplerne, hvor refleksivet havde nominal funktion (jf. (4)).

For det tredje viser permutationsprøven, at refleksivet heller ikke kan flyttes til F-pladsen i Diderichsens sætningsskema, hverken alene eller sammen med pronominet *selv*:

- (8) a) * Sig satte Peter på debatten
- b) * Sig selv satte Peter på debatten
- c) * Sig slog Peter på flasken
- d) * Sig selv slog Peter på flasken

Dette indikerer endnu engang, at der er forskel på refleksivet brugt som nominal konstituent og refleksivet brugt som noget andet.

3. Løsningen

Der er altså noget, der tyder på, at refleksivet *sig* i idiomatiske udtryk opfører sig anderledes end i sætninger, hvor betydningen kan afgøres via standardbetydningen af de enkelte ord. Spørgsmålet er, hvordan man bedst beskriver fænomenet. I denne artikel ses refleksivet i de idiomatiske udtryk som en del af verbalfrasen, nærmere bestemt som *habitatet* (eller kernen afhængig af terminologi) i en underordnet frase, der beskriver verbalet nærmere.

Andetsteds har jeg behandlet fraserne mere indgående (jf. Kristensen 2004), og her skal relationerne mellem frasens delelementer blot opsummeres. En frase består af en struktur af komponenter, og én af frasens komponenter er frasens habitat eller kerne (med symbolet *h*), mens resten af komponenterne er såkaldte indekser (eller adled), der specificerer habitatet. Et *j*-indeks er en specifikation, der kan specificeres af andre *j*-specifikationer, og i så fald betegnes det specificerede indeks som et indeksikalsk habitat (med symbolet *hj*), der danner en sub-frase sammen med den *j*-specificerende komponent. Et *g*-indeks kan derimod ikke specificeres, hverken af et *g*-indeks eller et *j*-indeks, og denne specifikationstype betegner obligatoriske komponenter i en frase. Et eksempel til illustration:

Peter slog sig på noget

(9)	Dagen	efter	spiser	manden	i	månen	den	varme	sky
	a-----		v	s-----			o-----		
	nom	psp		nom		Sub-PHR	det	adj	nom
	h	g		h	prp	nom	g	j	h
					g	hj			

Især Sub-frasen som begreb (herefter Sub-PHR) er væsentlig for forståelsen af frasebegrebet i almindelighed og verbalfrasen i særdeleshed, og i den indgår de samme komponenter som i en adverbialfrase med et substantiv (nom) eller et pronomen (prn) som habitat:

- (10) Sub-PHR
 nom (noun: concept)
 adj (adjective: specification by qualification)
 adq (adjective; specification by quantification)
 prn (pronoun: in/determiner by replacement; referential underdeterminacy)
 det (determiner: specification of referential in/determinacy)
 prp/psp (pre/postposition: specification by ?)
 (Kristensen 2004: 124)

En Sub-PHR består altså grundlæggende af seks komponenter, hvoraf nom- og prn-komponenterne vil være indeksikalske habitater – dvs. kerner i Sub-fraserne. Som det ses, er præ- og postpositionerne ikke blevet defineret, og det skyldes, at jeg dengang ikke var i stand til at definere disse komponenter tilfredsstillende (hvilket dog sidenhen er lykkedes, jf. Kristensen 2010).

Men nu til løsningen af problemet. Refleksiverne i idiomatiske udtryk betragtes som en del af verbalfrasen, og en analyse af sætningen *Peter slog sig på flasken* kunne derfor se således ud:

(11)	a)	Peter	slog	sig	på	flasken
		s	v-----			o
			vr		Sub-PHR	
			h	prn	psp	
				hj	g	
	b)	Peter	slog	sig	på	benet
		s	v	o	a-----	

I (11a) er der ikke tale om, at *Peter* ”fører hånden med en kraftig bevægelse mod noget”, men derimod at han bliver afhængig af alkoholiske drikke. Den semantiske forskel mellem sætningerne *Peter slog sig på benet* og *Peter slog sig på flasken* ses således i den grammatiske analyse, idet refleksivet i (11a) indgår som en del af verbalfrasen, mens refleksivet i (11b) fungerer nominalt, her som et objekt.

Analyseforslaget i (11) understøttes af de prosodiske forhold, idet trykfordelingen i de to sætninger er ganske forskellige:

- (12) a) 'Peter slog sig på 'flasken
 b) i'Peter 'slog sig på 'benet

I mange (men dog ikke alle) idiomatiske konstruktioner er der tale om tryktabsforbindelser. Således er der i (12a) tale om en tryktabsforbindelse, hvilket kunne indikere, at *slog sig på* i (12a) er forbundne, mens dette ikke er tilfældet i (12b). Dertil kommer, at permutation og kommutation som nævnt er muligt i (11b) men ikke i (11a), hvilket igen indikerer, at *slog sig på* i (11a) er forbundne komponenter i en frase, mens dette ikke er tilfældet i (11b).

Et andet eksempel er forholdet mellem sætningerne *Peter tog sig en kage* og *Peter tog sig af hunden*, der i henhold til ovenstående løsningsforslag analyseres som følger:

- (13) a) Peter tog sig en kage
 s v do o-----
 b) Peter tog sig af hunden
 s v-----o
 vrb Sub-PHR
 prn psp
 hj g

I (13a) kan sætningens betydning afgøres ved standardbetydningen af de enkelte ord, og derfor analyseres refleksivet som et nominal, her med funktion som et dativobjekt. I det andet eksempel er der tale om en fast vending, et idiomatisk udtryk, hvor frasen *tage sig af* udgør sætningens verbal, mens *hunden* er objekt. Hvis man udfører en kommutationstest, ses det, at den første sætning består, idet Peter kunne *købe* sig en kage, eller han kunne tage *Bent* en kage (jeg indrømmer, at

den sidste sætning er uskøn, men den er grammatisk mulig og forståelig for et større antal adspurgte). En permutationstest vil desuden vise, at *sig* kan flyttes til F-pladsen, men kun hvis det kombineres med *til* og *selv* (*til sig selv*), idet der er tale om et dativobjekt og ikke et objekt, indikeret ved *til*. Sætning (13b) ville derimod ikke bestå nogen af testene. Dertil kommer, at der også her er prosodiske forskelle mellem de to sætninger, idet der i (13a) er hovedtryk på verbet '*tog*', mens der i tryktabsforbindelsen i (13b) er hovedtryk på '*hunden*', som det også var tilfældet i (11a) og (11b).

4. Refleksivet og verberne

Hvis ovenstående løsningsforslag accepteres som plausibelt, giver det anledning til et par interessante iagttagelser. Refleksivet kan i faste vendinger kombineres med verber, som i udgangspunktet er enten transitivt, intransitivt eller et kopulaverbum, men den resulterende verbalfrase vil interessant nok altid være transitiv – dvs. verbalfrasen vil altid "tillade" forekomsten af et objekt i sætningen. Dermed er Sub-frasens grammatiske funktion at omkategorisere de intransitive verber og kopulaverberne, mens den semantiske funktion er at ændre verbalets semantik.

Et par eksempler:

(14)	at	den	studerende	er	sig	bevidst	om	sit	vidensbehov
	Ku	s-----		v-----				o-----	
				vrb	Sub-PHR-----				
					prn	adj		psp	
					hj	j		g	

(Korpus 2000; analysen er min egen)

I (14) er der i udgangspunktet tale om et kopulaverbum (en form af *være*), men med tilføjelsen af Sub-frasen omkategoriseres verbalfrasen til et transitivt verbal, der åbner mulighed for forekomsten af et objekt. Analysen er utraditionel, idet traditionen snarere vil betegne størrelsen *bevidst* som et subjektsprædikativ, mens *om sit vidensbehov* betegnes som en præpositionsforbindelse og dermed som et adverbial. En sådan analyse har dog den svaghed, at refleksivet må gøres til et adverbial, idet en kopulakonstruktion ikke åbner mulighed for forekomsten af et nominalt led ud over subjektsprædikativet (og subjektet).

Ved at analysere *er sig bevidst om* som en transitiv verbalfrase tages der endvidere højde for, at permutation og kommutation ikke er mulig, ligesom det tilgodeses, at verbalfrasen kan erstattes med fuldverbet *erkender* eller *kender*.

Også intransitive verber kan kombineres med en Sub-Frase med et refleksiv som habitat eller kerne:

- (15) [...] man kan arbejde sig til millionen
 s v-----o
 aux vrb Sub-PHR
 j h prn psp
 hj g

Verbet *arbejde* er intransitivt, og det tillader som sådan ikke forekomsten af andre nominale konstituenten end subjektet. Det ville være svært for traditionen at forklare forekomsten af refleksivet i en sådan sætning – igen må det vel betegnes som et adverbial, som traditionen tro er en sproglig størrelse, der hverken er et verbal eller et nominal (Hansen 1977:44); en skraldespandskategori med andre ord. I denne artikel betragtes *kan arbejde sig til* derimod som en verbalfrase, der kunne erstattes af fuldverbet *opnår* eller verbalfrasen *kan opnå*. Derved får størrelsen *millionen* funktion som sætningens objekt, og der vil i tilfælde af *millionens* ”flytning” til fundamentet ikke være tale om præpositionsstranding, idet *til* ikke er en præposition, som er koblet sammen med *millionen* med et adverbial til følge, men *til* er derimod en postposition, der er koblet sammen med refleksivet i verbalfrasens Sub-frase.

5. Diskussion

Hvis vi tager udgangspunkt i eksempel (15) viser den indtil nu behandlede tilgang til refleksivet sine analytiske fordele. I en traditionel beskrivelse vil refleksivet have nominalfunktion og *til millionen* vil blive betragtet som et adverbial:

- (16) [...] man kan arbejde sig til millionen
 s v-----? a-----

Problemet med en sådan beskrivelse er, at *arbejde* er et intransitivt verbum, der ikke ”tillader” forekomsten af andre nominale

konstituenten end subjektet, men subjektsfunktionen er allerede udfyldt med pronominet *man*. Refleksivet er så at sige i vejen. Hvis refleksivet derimod indlemmes i verbalfrasen sammen med sin postposition *til*, bliver den samlede verbalfrase transitiv, hvorved forekomsten af et objekt er mulig – her repræsenteret af størrelsen *millionen*.

Dertil kommer permutations- og kommutationsmulighederne, der tilsiger, at det er muligt at flytte *millionen* til sætningens fundament, mens refleksivet så at sige skal blive på sin plads. *Millionen* kan også udskiftes med et pronominent element som *den* eller et nominalt element som fx *succes* eller *rigdom* – alt i henhold til sprogfølelsen i Diderichsens forstand, mens verbalfrasens komponenter ikke kan udskiftes af andre elementer. Dette indikerer, at størrelserne hænger uløseligt sammen.

Og nu da Diderichsens sprogfølelse er bragt på bane, viser en rundspørge blandt Aalborg Universitets studerende og tekniske og videnskabelige (ikke-lingvistiske) personale en klar tendens til, at sprogbrugerne betragter *kan arbejde sig til* som en helhed, der ikke kan brydes op. Rundspørgen viste entydigt at, sætningen *Millionen kan man ikke/godt arbejde sig til* så afgjort blev foretrukket frem for sætningen *Til millionen kan man ikke/godt arbejde sig*. Kun én adspurgt ville anerkende en mulig brug af sætningen *Til millionen kan man ikke/godt arbejde sig*. Dette bekræfter, hvad der teoretisk er redegjort for her, nemlig dels at refleksivet hører hjemme i verbalfrasen, og dels at *til*, der traditionelt betragtes som en præposition, der står foran en nominal størrelse snarere skal betragtes som en postposition i verbalets Sub-frase.

Hvis *til* betragtes som en postposition i verbalfrasens Sub-frase, slipper man ydermere for at skulle arbejde med ad hoc-løsninger som præpositionsstranding. I den traditionelle beskrivelse af sætningen *Man kan arbejde sig til millionen* betragtes *til* som præposition, og traditionen får derfor dét problem, at præpositionen i visse tilfælde kan stå alene, hvis det nominale element ”flyttes” til sætningens fundament. Man kalder det præpositionsstranding i mangel på bedre, men navngivningen løser ikke det grundlæggende problem, at en præposition, der traditionelt defineres ved dels dets

tilhørsforhold til og dels dets placering foran et nominalt element (jf. Hansen 1977:36) i visse tilfælde kan optræde uden dette nominale element. Ved præpositionsstrandingen mister præpositionen en af sine egenskaber, nemlig dets placering foran et nominalt element, og præpositionsdefinitionen er således ikke længere helt så klar.

Fortalere for præpositionsstrandingen ville måske hævde, at der mellem præpositioner og det nominale element er rektion, hvorved det nominale element optræder i akkusativ. Dette fænomen ses tydeligst, hvis *Millionen* erstattes med pronominet *dem*, der markerer akkusativ:

- (17) a) Man kan ikke/godt arbejde sig til dem
- b) Dem kan man ikke/godt arbejde sig til

Jeg går grundlæggende ikke ind for, at hverken præ- eller postpositioner styrer noget som helst i dansk – dog anerkender jeg at præ- og postpositioner styrer kasus i fx finsk, men rektion kan ikke være en del af den generelle definition af præ- og postpositionen, når kun nogle sprog opfylder kriterierne. En alternativ beskrivelse af fænomenet ville være, at *dem* fremkommer i akkusativ som følge af, at den sproglige størrelse fungerer som objekt for verbalfrasen *kan arbejde sig til*. Dermed er der ikke tale om rektion mellem *til* og *dem* men derimod om almindelig syntaktisk signifikation, hvor pronomielle objekter i dansk udtrykker akkusativ.

6. Sammenfatning

Ud fra det foregående kan det konkluderes, at en formal grammatisk tilgang til reflexivet går ind for at se reflexivet som en del af verbalfrasen, når der er tale om faste sproglige vendinger, dvs. idiommer eller kollokationer. Hvis der derimod er tale om sproglige udtryk, hvor sætningens betydning fremkommer som summen af de enkelte størrelses betydning, skal reflexivet ses som et nominalt element – dvs. et objekt eller et dativobjekt.

Fordelen ved den formale tilgang til reflexivet er, at man tilgodeser, at permutation og kommutation ikke er mulig i det faste sproglige udtryks verbalfrase, ligesom tryktabet i mange af de faste sproglige udtryk peger på, at reflexivet og en eventuel postposition

er tættere knyttet til verbalfrasen end til sætningens øvrige konstituent-er. Dertil kommer, at den formale tilgang ikke behøver at acceptere ad hoc-løsninger som fx præpositionsstrandinger, idet præpositionen ikke er strandet, men derimod har funktion som en postposition, der indgår i verbalfrasens Sub-frase sammen med refleksivet. Denne tilgang støttes af en række sprogbrugerens sprogfølelse, der peger på, at refleksivet og en evt. postposition hænger uløseligt sammen med verbalfrasen.

Litteratur

- Kristensen, Susanne Annikki (2004) *Syntagmatiske Strukturer. Frasestrukturelle beskrivelser af adverbielle udtryk i dansk og finsk*. Ph.d.-afhandling indleveret og forsvaret ved Aalborg Universitet.
- Kristensen, Susanne Annikki (2010) *To Mind or Not to Mind. Memory, Mind and Language*. Hans Götzsche (ed.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. In press.
- Diderichsen, Paul (1971 (1946)) *Elementær Dansk Grammatik*. København: Gyldendals Forlag, 3. udgave, 5. oplag.
- Götzsche, Hans (1994) *Deviational Syntactic Structures. A Contrastive Linguistic Study in the Syntax of Danish and Swedish*. Göteborgs Universitet, Institutionen för svenska språket.
- Hansen, Erik (1994 (1977)) *Dæmonernes Port*. Støttemateriale til undervisning i nydansk grammatik. København: Hans Reitzels forlag, 3. udgave, 5. oplag.
- Mikkelsen, Kr. (1911) *Dansk Ordføjningslære*. København: Lehman & Staages Forlag; genoptrykt i 1975 af Hans Reitzels Forlag.
- Ordbog over det Danske Sprog*, vol. 1-28, København 1918-56. (ODS).